

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Κ. Ι. Δ. (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΔΟΥΒΟΥΝΙΩΤΗΣ) Π. Ι. Μ. (Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ)
Α. Α. (ΑΜΙΔΙΑΚΕΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ) Ι. Β. (ΙΕΖΕΚΙΗΛ ΒΕΛΑΝΔΙΔΙΩΤΗΣ)
Δ. Σ. Μ. (ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΙΜΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΣ) Γ. Π. (ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ)
Α. Ν. Δ. (ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ) Ι. Κ. Β. (Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝΗΣ)

Σύντημεις τῶν τίτλων τῶν ἐν τῇ Βιβλιογραφίᾳ ἀναφερομένων περιοδικῶν : ΕΦ [«Ἐκκλησι. Φάρος», ΝΣ [«Νέα Σιών», Ἱεροσολύμων], ΓΠ [«Γρηγόριος Παλαμάς», Α [«Ἀνάπλασις», Μ [Μαλεβός», Τ. Ι. [«Τρεῖς Ἱεράρχαι», Ι. Σ. [«Ἱερός Σύνδεσμος»].

ΚΡΙΤΙΚΗ

J. Leipoldt: Jesus und die Frauen (Bilder aus der Sittengeschichte der alten Welt) Leipzig 1921 ἐκ σελ. 170.

Ἡ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἁγίας Γραφῆς, μάλιστα δὲ τῆς Κ. Δ., ἐξέτασις τοῦ φλέγοντος σήμερον γυναικείου ζητήματος τυγχάνει ὑπόθεσις, ἣτις ἰκανῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἠξιώθη προσοχῆς παρ' ἐκείνων, ὅσοι συναίσθάνονται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποβοηθήσωσι τὴν ὑπο φοβεράς διανοητικῆς ἀναρχίας μαστιζομένην καὶ ἐν κυκεῶνι ἀντιγυναικείων παραπαίουσαν ἀνθρωπότητα, πρὸς ἀνεύρεσιν πνευματικοῦ ὁδηγοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀλαθῆτου, ὡς τοιοῦτον δὲ ὑπολαμβάνουσι τὸ εἶδος τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Πρὸ πάντων δ' ἀξιοσπούδαστος ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος ζητήματος τυγχάνει ἡ ἐναντι τῆς γυναικὸς καθ' ὅλου σιτάσις τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ζητήματος ὑπῆρχε πρὸς τοῖς ἄλλοις παλαιὰ εἰδικὴ ἐργασία τοῦ Α. Wünsche ὑπο τὸν τίτλον «Die Stellung Jesu zu den Frauen» (1875), ἔχουσα μάλιστα τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἐξήταξε τὸ ζήτημα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς σχετικὰς ἰδέας τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ, ἐν τῷ περιβάλλοντι τοῦ ὁποίου ἐβίωσε καὶ ἔδρασεν ὁ ἐνανθρωπήσας υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ ὥραία ἐκείνη πραγματεία δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς σημερινῆς μάλιστα ἐπιστήμης, ἣτις λαμπρὰς ἔχει ἐπιτελέσει προόδους ἐν τῇ ἐξερευνησει τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐρεύνης ταύτης μελέτῃ τοῦ βίου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰ. Χριστοῦ. Εἶνε δὲ λίαν εὐχάριστον, ὅτι τοῦ σπουδαίου τούτου καὶ συγχρονιστικωτάτου ζητήματος ἐπελήφθη ἐκ νέου ἄριστος τοῦ μεταγενεστέρου Ἰουδαϊσμοῦ γνώστης, ὁ ἐν τῷ πνευ-

πιστηρίῳ τῆς Αἰφίας καθηγητῆς τῆς ἐφημερίδας τῆς Κ. Δ. κ. J. Leinhardt ἐν τῇ μετα χειφρας πραγματεία αὐτοῦ.

Ἐν αὐτῇ ὁ σ. ἐπισκοπήσας πρῶτον συντόμως ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τὰ τῆς ἐπιτόων χρόνων τοῦ Κυρίου θέσεως τοῦ γυναικείου ζητήματος ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει (σ. 1—3), πραγματεύεται δεύτερον περὶ τῆς γυναικὸς ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ἐννοεῖται τῷ μεταγενεστέρῳ, τὴν πρὸς τῷ ὁποίῳ μειονεκτικὴν καθ' ὅλου εἶπεῖν θέσιν (σφόδρα μειονεκτικωτέραν τῆς ἐν τῇ Π. Δ.) διαπιστοῖ διὰ πολλῶν τεκμηρίων καὶ δὴ καὶ δι' ἀφθόνων χωρίων ἐκ τῆς ῥαββινικῆς γραμματείας, μὴ παραλείπων ἅμα τὴν σημείωσιν ἐξαιρέσεών τινων, οἷον εἰ ἀφορμῶν πρὸς ἐλευθερωτέραν ἀνάπτυξιν (3—15). Προσπαθεῖ ἔπειτα νὰ διακριβώσῃ τὴν περὶ τῆς γυναικὸς κρίσιν τοῦ Ἰησοῦ (16—34), οὗτινος τὴν ἀπέναντι ἐκείνης εὐνοϊκωτάτην στάσιν διὰ πολλῶν διαπιστοῖ τεκμηρίων (θαυματουργαίαι πρὸς γυναῖκας ἀδιακρίτως ἐθνότητος καὶ ἠθικῆς ποιότητος, χρησιμοποίησις αὐτῶν ἐν παραβολαῖς καὶ μάλιστα μέριμνα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τῆς γυναικὸς, ἐπίσης ἀδιακρίτως ἐθνότητος καὶ ποιότητος, πρβ. Σαμαρεῖτιν) καὶ ταῦτα ἐν δαψιλεστάτῃ καὶ διαφωτιστικωτάτῃ συγκρίσει πρὸς τὰ τῶν ῥαββίνων, ἢ ὑπὲρ τοῦς ὁποίους καὶ ἐν τῷ ζητήματι τοῦτοῦ ὑπεροχὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐξηγεῖται εὐστόχως ὑπὸ ὑπο τοῦ Leir. ὡς ὀφειλομένη τοῦτο μὲν εἰς τὸ ποῖον τῶν πρὸς εὖς κατ' ἐξοχὴν ἀπευθύνεται τὸ εὐαγγέλιον (κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι), τοῦτο δ' εἰς τὴν ὑπ' ἐκείνου ἀπόκρουσιν τῆς τὴν ἠθικὴν διαστρεφούσης ῥαββινικῆς νομιμότητος. Τρίτον, ἀνακρίνας διὰ βραχέων τὰς περὶ τοῦ γάμου γνώμας τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων καὶ ἐξάρας τὴν τῆς Στοᾶς ὑψηλοτέραν ἐπὶ τούτου διδασκαλίαν (34—49), χωρεῖ εἶτα ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς περὶ αὐτοῦ κρίσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἢ ὑπὸ τοῦ ὁποίου ὑψηλοτέρα ἐκτίμησις τῆς γυναικὸς ἔσχεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, εὐεργετικωτάτην ἐπιδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς περὶ τοῦ γάμου ἀντιλήψεως αὐτοῦ, ὅπερ διὰ πολλῶν πάλιν διαπιστοῦται τεκμηρίων (ἢ ἐν θρησκευτικῇ ἐννοίᾳ χρῆσις τῆς εἰκόνας τοῦ γάμου, εἰκόνες ἐκ τοῦ ἐγγάμου βίου, παράστασις τοῦ Μεσσίου ὡς νυμφίου, συμμιτοχὴ τοῦ Ἰησοῦ εἰς γαμήλιον ἐορτὴν, αὐστηρὰ κατάκρισις τῆς μαιχείας, τιμὴ πρὸς τὰς ἐγγάμους γυναῖκας, ἀνεὺ ὁμως καταφρονήσεως τῆς ψυχῆς τῆς πόρνης, προ πάντων δὲ ἡ ὑψηλὴ περὶ τοῦ γάμου διδασκαλία ἐν Ματθ. ιθ' 4—6). Συγκρίνων δὲ καὶ ἐνταῦθα τὰ τοῦ Ἰησοῦ μάλιστα πρὸς τὰ τῶν ῥαββίνων, ὧν τὰς γνώμας ἀφθόνως παραβάλλει, ἀναδεικνύει τὴν διαπιστουμένην καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεροχὴν ἐκείνου (49—64). Πρὸς πληρέστερον δὲ τῆς περὶ τοῦ γάμου κρίσεως τοῦ Κυρίου διασαφηνισμὸν παρεξετάζει καὶ τὰς σχετικὰς περὶ μοιχείας (64—68), διαζυγίου (68—76) καὶ περὶ οἰκογενείας (76—80) ὑψηλὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πάλιν πρὸς τὰ τῶν Ραββίνων.

Ἐπειδὴ δ' ὑπὸ τινων, παρεξηγησάντων τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν διδασκα-

λίαν τοῦ Σωτῆρος ἔχει ἐξενεχθῆ καὶ ὑπεστηρίζεται ἡ γνώμη, ὅτι ἐμφερούμενος οὗτος ὑπὸ ἀσκητικῶν ἰδεῶν κατεφρόνει δῆθεν τοῦ γάμου, λαμβάνει ἐντεῦθεν ἀπαρτῆν ὁ Leip. ἡ ἀνακρινῆ τέταρτον τὰς σχετικὰς ἰδέας ἐκείνου (σελ. 80—105) καὶ πραγματεύεται α') περὶ τοῦ γάμου ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι (Ματθ. κβ' 23 ἐξ.), β) περὶ τοῦ γάμου ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς καὶ γ') περὶ τῆς ἀγαμίας χάριν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν (Ματθ. ιθ' 12), ἀποδεικνύων, ὅτι ἐν τοῖς περὶ τούτων λόγοις τοῦ Ἰησοῦ μόνον ἐκ πρώτης ὄψεως καὶ μεμονωμένως λαμβανομένοις δύναται τις νανεύρη ἀπάρνησιν τοῦ κόσμου καὶ πόλεμον κατὰ τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ γάμου. Τέλος, πέμπτον, ἐξετάζει τὴν ἐν τῇ πρωτογόνῳ χριστιανικῇ κοινωνίᾳ ἀνέλιξιν τῶν περὶ γυναῖκος καὶ γάμου ἰδεῶν τοῦ Ἰησοῦ καὶ, ἀποφανόμενος ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ (μηδ' αὐτῶν τῶν Ἀποστόλων ἐξαιρουμένων) δὲν παραμένουσι δῆθεν «ἐπὶ τοῦ κολοφῶνος (τῶν ἰδεῶν) τοῦ Κυρίου», πειρᾶται νὰ ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους τῆς τοιαύτης ὀπισθοδρομήσεως, ἧς τεκμήριον εἶναι ὅτι ἡ γυνὴ ἐν τῇ πρωτογόνῳ χριστ. κοινότητι δὲν διαδραματίζει δῆθεν οἷον καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ Ἰησοῦ πρόσωπον.

Τῇ λαμπρᾷ πραγματείᾳ ἐπισυνάπτεται καὶ ἀναδεικνύει ταύτην ἔτι μᾶλλον ἀξιοσπούδατον μακρὸν παράρτημα περιέχον τὰς ἀφθόους παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς καὶ εἰς πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν σὺν ταῖς θαψιλεστάταις καὶ πολυτίμοις παρατηρήσεσιν ἐπὶ τοῦ κειμένου, ἐν οἷς καὶ ἔγκειται ἡ τοῦ ἔργου κυρία ἀξία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περισπούδατον τοῦ H. Jordan πραγματείαν «Das Frauenideal des N. Testaments» (1920).

Τοῦ συγγραφέως δίσταμένου οὐσιωδῶς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν περὶ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου καὶ περὶ τοῦ χαρακτήρος τῶν β.θλίων τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγων ὑπαρχόντων καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας πραγματείᾳ σημείων, ἐφ' ὧν ὅλως διφορὸν ἐκείνου ἔχομεν γνώμην, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα νὰ διατρίψωμεν ἐπὶ δύο ἐξ αὐτῶν. Καὶ δὴ α') δὲν εὐρίσκομεν ὀρθὴν τὴν γνώμην τοῦ Leip. ὅτι ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐπιδιώξας καὶ κατ' αὐτὸν τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ γάμου ἀνακαίνισιν (σελ. 49), δὲν συνήγαγε τὸ συμπέρασμα τῶν ὑψηλῶν αὐτοῦ ἰδεῶν περὶ τῆς ἀξίας τῆς γυναῖκος ὡς ἀνθρώπου καὶ δὴ καὶ ὡς ἐμφύχου ὄντος καὶ περὶ τῆς στενότητος τοῦ γαμικοῦ δεσμοῦ, ὅπως ἀναδείξῃ ἀρκούντως τὴν πνευματικότητα τῆς γαμικῆς κοινωνίας, πρᾶγμα ὅπερ ὁ σ. δικαιολογεῖ ἐκ τοῦ ὅτι ἡ γυνὴ δὲν ἦτο τότε εἰσέτι εἰς τοῦτο ὄριμος, ἀλλ' ἔχρηζε μακρὰς σχετικῆς ἀγωγῆς. (σ. 62). Ἄλλ' ὑπῆρχεν ἄρᾳ γε ἀνάγκη ν' ἀναδειχθῆ σαφέστερον καὶ προγραμματικώτερον ἡ πνευματικότης τῆς γαμικῆς κοινωνίας παρ' ὅσον συμβαίνει τοῦτο ἐν τῇ πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν περὶ διαζυγίου ἐρώτησιν ἀπαντήσῃ αὐτοῦ « . . . ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία : ὁ οὖν Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω » (Ματθ. ιθ' 6) ; Ἡ μήπως ὑπάρ-

χρoυσι γνωρίσματα καὶ τεκμήρια τῆς πνευματικότητος τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου· ἐμφαντικώτερα τοῦ θεοσοφάτου καὶ τοῦ ἀδιαλύτου αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ ἂν ἐπι-
 παρεδεχόμεθα μετὰ τοῦ Leir. ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔθετο δὲ τῆς περὶ τοῦ γάμου·
 γνώμης αὐτοῦ τὰς βάσεις μιᾶς περαιτέρω ἀνελλξεως, ἥτις ἤγαγεν εἰς τὴν ἀπο-
 πνευματισμὸν τῆς γαμικῆς κοινωνίας, πάλιν τὸν ἀποπνευματισμὸν τούτου θα ἦτο
 περιττὸν νὰ ἀναμείνωμεν μετὰ πάροδον αἰώνων, ὡς ἐκδέχεται ὁ L., διότι εὐρί-
 σκομεν αὐτὸν ἐν τῇ σχετικῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὡς θὰ
 ἴδωμεν κατωτέρω. β') Οὐχὶ μᾶλλον ὀρθὸς εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Leir., ὅτι
 οἱ πρῶτοι χριστιανοί, μηδὲ τοῦ Παύλου ἐξαιρουμένου, δὲν παραμένουσιν
 ἐπὶ τοῦ κολοφῶνος τῆς περὶ γυναικὸς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ (σ. 105εξ)¹
 καὶ ὅτι ἐν τῷ ἀρχεγόμφῳ χριστιανισμῷ δὲν ἐπιβάλλονται πανταχοῦ αἱ νέαι περὶ
 γάμου καὶ γυναικὸς ἰδέαι τοῦ Σωτῆρος (σ. 112) Ἡ γνώμη αὕτη δὲν εὐρί-
 σκει ἔρεισμα οὔτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, οὔτε ἐν τῇ πράξει τῆς πρωτογόνου Ἐκκλησίας,
 τῆς τε ἐξ ἔθνῶν καὶ τῆς ἐξ Ἰουδαίων. Καὶ δὴ ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀπο-
 στόλων, οἵτινες εἶναι οἱ ἐκπρόσωποι καὶ διερμηνευταὶ τῆς πρωτογόνου χριστιαν-
 ικῆς θεωρίας, οὐ μόνον δὲν ἀνακαλύπτομεν μειωσίν τινα τῆς ὑψηλῆς ἐκτιμή-
 σεως τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ τούνεκτίον εὐρίσκομεν ἐν
 αὐτοῖς ἀνάπτυξιν τῆς σχετικῆς διδασκαλίας ἐκεῖνου. Εἰδικῶς δὲ προκειμένου περὶ
 τοῦ Ἀπ. Παύλου πιστεύομεν, ὅτι ἀδίκως ὑποτιμᾶται ἡ περὶ τῶν ἐν λόγῳ ζητη-
 μάτων διδασκαλία ἐκεῖνου, ὅστις ἐξαιρεῖ μὲν τὴν ὑπὲρ τὴν γυναῖκα ὑπεροχὴν τοῦ
 ἀνδρὸς (Α' Κορ. ια' 3—10 πρβ. ιδ' 34εξ, Α' Τιμ. β' 12, δ' 7, Β' Τιμ. γ' 6) καὶ προτιμᾷ τὴν ἀγαμίαν (Α' Κορ. ζ' 1εξ), εἶναι ὁμοῦς αὐτῆς ὁ κηρύξας
 τὴν ἐν Χριστῷ ἰσότητά τῶν δύο φύλων (Γαλ. γ' 28) καὶ ὑποστηρίζας τὴν ἀξίαν
 καθ' ὅλου τῆς γυναικὸς (Α' Κορ. ια' 11εξ : πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς
 οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν Κυρίῳ· ὡσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ
 ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικὸς, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ), καὶ ἀναγνωρίσας εἰς
 πνευματέμφορον γυναῖκα τὸ δικαίωμα τῆς ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ ἐνεργεῦς συμ-
 μετοχῆς (Α' Κορ. ια' 5) καὶ διατρανώσας τὴν στενότητά καὶ πνευματικότητα
 τῆς γαμικῆς ἐνώσεως (Α' Κορ. ζ' 16 : ὁ κολλώμενος τῇ πόρνη ἐν σώμα ἔστι
 πρβλ. Ἐφεσ. ε' 28 ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ, οὐδεὶς γὰρ
 ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησε . . .), ἣν ἐν ἐξάρσει θρησκευτικῇ χαρακτη-
 ρίζων ὡς «μέγα μυστήριον» δὲν διατάζει νὰ παραβάλη πρὸς τὴν μυστικὴν τοῦ
 Χριστοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἐνωσιν (Ἐφεσ. ε' 24εξ), ὁ οὐχὶ σπανίως ἐν ταῖς
 ἐπιστολαῖς αὐτοῦ εἰκόνας ἐκ τοῦ ἐγγάμου βίου μεταχειριζόμενος (Α' Θεσσαλ.

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔρα καὶ ἡμετέραν πραγματείαν περὶ τῆς γυναικὸς ἐν-
 τῇ Ἱ. Βιβλῳ (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλ. Φόρου» 1923, σελ. 31εξ.)

6' 7, Γαλ. 8' 19, Β' Κορ. 1α' 2, 'Εφ. ε' 25), ὁ τὰς ἀσηκτικὰς κατὰ τοῦ γαμου τάσεις ἐνίων αἰρετικῶν καταπολεμῆσαι (Α' Τιμ. 8' 8, πρὸς Κορ. γ' 20εξ) καὶ περὶ πολλοῦ τὴν ἀρετὴν ἐγγάμων προσώπων ποιούμενος (ἴ.ν. τοῦ Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης Ρωμ. 15' 3εξ πρὸς 13). Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει τῶν τε ἐξ Ἰουδαίων καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων βλέπομεν, ὅτι οὐκ ὀλίγαι γυναῖκες διαδραματίζουσι σπουδαία πρόσωπα ἐν τῇ διακονίᾳ τοῦ εὐαγγελίου. Τοιαῦται δὲ εἶναι Μαρία ἡ μήτηρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου (Πραξ. 1β' 12), Λυδία ἡ πορφυρόπωλις (Πραξ. 15' 13), ἡ Πρισκίλλα (Πραξ. 1θ' 26 πρὸς Ρωμ. 15 καὶ 3εξ), ἡ Φοίβη (Ρωμ. 15' 1—2), αἱ θυγατέρες τοῦ Φιλίππου (Πραξ. κα' 9 πρὸς καὶ Α' Κορ. θ' 5 μὴ οὐκ ἔξεστιν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; καὶ 1α' 5 κτλ. ὅρα καὶ μνημονευθεῖσιν ἡμετέραν πραγματείαν περὶ τῆς γυναίκος ἐν τῇ Βίβλῳ). Ἐπ' ἴσης παρακεκινδυνευμένην καὶ ὀβριζομένην θεωροῦμεν γ' καὶ τὸν (κατὰ τὸν θρησκευτολόγον Η. Haas) ἰσχυρισμὸν τοῦ Leip. ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ χρησιμοποίησει τῆς βασιλικῆς εἰκόνης ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Ἰσταται: ἐγγύτερον τῇ ἀρεῖᾳ μᾶλλον ἢ τῇ σημιτικῇ περὶ Θεοῦ ἐννοία! (σελ. 126 σμ. 165).

Παρὰ πᾶσαν ὁμως ἀντιγνώμian ἡμῶν πρὸς τὸν σοφὸν συγγραφεὰ ὀρεῖλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ ἡ μετὰ χεῖρας συγγραφή αὐτοῦ (ὁ L. ἔχει συγγράψει πρὸς τοὺς ἄλλοις περισπούδαστον δῖτομον ἱστορίαν τοῦ Κανόνος τῆς Κ. Διαθήκης 1907) διακρίνεται ἐπὶ θαυμαστῇ πολυμαθείᾳ, μάλιστα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἰουδαϊκὴν γραμματείαν καὶ δὴ τὴν ῥαββινικὴν, ἐπὶ ἐμβριθείᾳ καὶ ἐν πολλοῖς ἐπὶ νηφαλιότητι καὶ εὐστοχίᾳ κρίσεως καὶ σαφηνείᾳ καὶ ἐπιχέει οὐκ ὀλίγον φῶς ἐπὶ τοῦ ἐν αὐτῷ διαπραγματευομένου σπουδαίου ζητήματος.

Π. Ι. ΜΗΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Σπ. Λάμπρου. Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμ. Α'

Ὁ κ. Ἰ. Βογιατζίδης, ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως τῶν «Καταλείπων» τοῦ ἀειμνήστου Σ. Λάμπρου, διὰ τῆς «Ἀπαντήσεως» του εἰς τὴν ἐμὴν Βιβλικρισίαν τοῦ Α' τόμου τῶν «Παλαιολογιῶν» (Θεολογία α' καὶ β' τεύχος) προσεπάθησε «ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πρὸς γράμματα» περὶ πολλῶν σημείων, τὰ ὅποια κατ' ἐμὲ ἔχρηζον ἐπανορθώσεως. Ἐπειδὴ ὁμως καὶ ἐγὼ καὶ ὁ κ. Β. αὐτοῦ ἀκριβῶς στοχαζόμεθα, τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἀληθείας, αὐτὸς δὲ εὐρύτατα ἀπέδειξε τοῦτο διὰ τῶν «Προσθηκῶν, Ἐπανορθώσεων καὶ Προσθετῶν καὶ Διορθωτῶν» ἐπανορθώσας ὑπερτετρακόσια σφάλματα τοῦ μικροῦ Λάμπρου, ἐγὼ δὲ νομίζω ὅτι αἱ ἐν τῇ «Ἀπαντήσει» του δοθεῖσαι ἐξηγήσεις ἔχουσιν ἀνάγκην ἀφθονωτέρου φωτὸς καὶ πλείονος ἀκριβείας, εἰς ζητήματα μάλιστα ἐνδιαφέροντα τὸν βίον τῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων τῆς

ἐν Φλωρεντία συνόδου, προστίθημι τὰς ἐξῆς ἐπανορθώσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀληθείας.

~~Τὰ Παλαιολόγια ἤρχοντο ἐκδιδομένα ἐφ' 1912 κατὰ φυλλάδια εἰς 2~~
τόμους ἐκ παραλλήλου, μέχοι δὲ τοῦ 1913 ἐξετυπώθη καὶ διανεμήθη ὅλος μὲν
ὁ Α' τόμος ἑλλειπής, δ' ὁ Β', ἐτέθησαν δ' οὕτω ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ ἐπιστημο-
νικοῦ κόσμου κείμενα, ὧι τὰ πλεῖστα ἦσαν ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐκδεδωμένα πολ-
λῶς καὶ ἐν μέρει καλῶς, τινὰ δὲ καὶ ἀνέκδοτα. Ἐγὼ εὐρισκόμενος τότε
(1912-1919) ἐν Ὁδησεῶν καὶ ἔχων τοὺς ἐκδοθέντας δύο τόμους συνέταξα
μικρὰν βιβλιοκρίσιν αὐτῶν, διότι ἀσχολούμενος περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλω-
ρεντίας καὶ τὰ μετ' αὐτὴν εἶχον πρόχειρα τὰ κείμενα ταῦτα εἰς παλαιότερας
ἐκδόσεις ἢ εἰς ἀντίγραφα χειρογράφων διαφόρων βιβλιοθηκῶν. Μετὰ ἔνδεκα
ἔτη, εὐρισκόμενος ἤδη ἐν Ἀθήναις, εἶδον ἐμφανισθῆν τὸ αὐτὸ ἔργον τοῦ Λάμπρου
ἐφωδιασμένον πλέον διὰ Προλόγων αὐτοῦ τοῦ μακαρίτου συγγραφῆς καὶ
Ἐπιμέτρου—ἐν ᾧ ἀναδημοσιεύονται ἐκ νέου ἐκτυπωθέντα ἤδη ἀπὸ τοῦ
1912 ἐν τῷ Α' τόμῳ ἔργα τινὰ καὶ προστίθενται νέα τὸ πρῶτον ἐκδιδομένα
—«Προσθηκῶν καὶ διορθώσεων τῶν Προλόγων» καὶ «Προλόγου τοῦ Ἐπι-
μέτρου» καὶ «Διορθωτέων καὶ Προσθετέων τῶν κειμένων» καὶ «Διορθωτέων καὶ
προσθετέων τῶν κριτικῶν σημειώσεων», γενομένων ὑπὸ τοῦ κ. Βογιατζίδου.
Ὅτε δὲ ἀνετέθη εἰς ἐμὲ ὑπὸ τῆς «Θεολογίας» νὰ γράψω τι περὶ τοῦ ἔργου
αὐτοῦ, ἐνόμισα δίκαιον νὰ δημοσιεύσω τὴν ἀπὸ τοῦ 1912 βιβλιοκρίσιν μου,
ἀπὸ βεβαίως ἀφῆρσα πάσας τὰς ἐπανορθώσεις, ἃς εἶτε ὁ Λάμπρος, εἶτε ὁ κ.
Βογιατζίδης ἐσημείωσαν νῦν εἰς τὰ διάφορα «Διορθωτέα κτλ.» περιορισθεὶς
εἰς ὅσα, κατ' ἐμὲ γε κριτὴν, κτελείφθησαν ἀδιόρθωτα ἢ καὶ ἐνισχύθησαν διὰ
τῶν Προλόγων τοῦ Λάμπρου ὡς ἀναμφισβήτητοι αὐτοῦ γινώμαι. Ἐπραξα δὲ
τοῦτο οὐχὶ ἵνα ἐπικρίνω τὸν ἀείμνηστον Ἱστοριοδίφην, οὐ τὸ προκείμενον
ἔργον, καὶ ὡς ἀτλή ἐτι συλλογὴ κειμένων, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν ἐπιστήμην εἶνε
ἐνυπολογιστῶς πολῦτιμον, ἀλλ' ἵνα διὰ μικρᾶς συμβολῆς, ἐκ τῶν ἐμῶν συγγενῶν
πρὸς τὰ ἐκδεδωμένα κείμενα μελετῶν συμπληρώσω τὴν εὐρεῖαν ἐπανορ-
θωτικὴν ἐργασίαν, τὴν ὁποίαν εἰς τὰ κείμενα καὶ εἰς τὰς γνώμας τοῦ
Λάμπρου ἀπήγαγεν ὁ κ. Βογιατζίδης.

1. Καὶ εἰς μὲν τὸ περὶ τῆς προσηφνήσεως «πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ Σύνοδον»
—καὶ οὐχὶ πρὸς «τὴν ἐν Φλωρεντία» ὡς καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ του ἐπιμένει ὁ
Λάμπρος (σ. 17)—δὲν ἐπανερχομαι, ἀφ' οὗ καὶ ὁ κ. Β. ἤδη ἐπηνώρθωσεν
ἐν μέρει αὐτὸν (Προσθηκαὶ καὶ διορθώσεις τῶν Προλόγων σ. νγ'), οὐδὲν δὲ
ἀντιλέγει εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἀντικατάστασιν τοῦ «ἀνωθύμου» ρήτορος διὰ τοῦ
τῆς ἱστορίας γνωστοῦ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν παρὰ Mansi γνωστῶν τῷ κ. Β.
πρακτικῶν τῆς Συνόδου (τόμ. 29 στήλ. 1244-50 πρὸλ. καὶ 124-5) ἱερομο-

νύχου Ἰσιδώρου, τοῦ εἰτα γεγονότου μητρ. Κιέβου καὶ καρδιναλίου. Τὰ πρακτικὰ τοῦ Mansi δὲν ἀνεγράφουσι τὸν ῥήτορα «ἐνώνυμον», ἀλλὰ γινώσκοντα αὐτὸν τε καὶ τοῦ συμπεράσειε καὶ ὄνομα (Δημητρίος Παλασιολόγος ὁ στρατοπεδάρχης καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις Δισύπτος βλέπ. στήλ. 125) ἔρχονται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν «Responsio ambassiatorum de Graecia ad Sacrosanctum Basileense Concilium (αὐτ. στήλ. 1244). Περὶ τῆ δ' ὅτι καὶ ἡ νέα ἔκδοσις τῆς «προσφωνήσεως» τοῦ Ἰσιδώρου χερίζει πολλῶν ἐπανορθώσεων, αἵτινες καλὸν εἶνε νὰ σημειωθῶσιν εἰς τὰ «Διορθωτέα» τοῦ Β' τόμου. Ἐγὼ ἐνταῦθα ἀρκοῦμαι νὰ ὑποδείξω ὀλίγα τινά: Ἐν σελ. 325, 5 προσθετέα καὶ ἐκ τῶν ἀμέσως κατωτέρω καὶ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως ἡ ἀντωνυμία «τις» ὅπερ καὶ ἐν τῷ χειρ. ὑπῆρχεν, ἀλλὰ διαγεγραμμένον (οὐκ ἴδοι τις ἂν παρ' ὑμῶν;) Ἐν σ. 325, 21-326, 15 ἀτόπως διακόπτεται εἰς τὸ «ἐνεποίησεν» ὁ λόγος, ἐν ᾧ εἶνε συνέχεια ἐκ τοῦ κοί... προουθήκατε... τοὺς μὲν ἀπερωγότας ἐπανορθώσα... οὐ; δέ... καὶ ταύτην ἰσχυρῶς τὴν διάστασιν κατὰ νοῦν ἔθεθε κτλ». Ἐν σ. 326, 19 τὸ «πόλιν χρόνιον προσεδείαν» διορθωτέον εἰς «πολυχρόνιον προσεδείαν» ἐν σελ. 328, 12 προσθετέον «ὑστερον δὲ δι' ἐκείνης (ἴσ. δι' ἐκείνην) σκοτεινὸς γεγονώς». Ἐν σ. 330, 22 27 διορθωτέον ὧδε:

Βογιαζίδου

«Σοφίαν δέ, ἣ καὶ αὐτὴ Θεοῦ τε λέγεται καὶ ἔστι καὶ ἡ; κατὰ χάριν μεταλαμβάνουσιν ἄνθρωποι, ἧς καὶ ἡ ἔφεσις φιλία ταύτης λέγεται, ἐπιπολῆς αὐτῆς ἠψάμεθα καὶ ἄκροις, ὅ φασι, τοῖς δακτύλοις, οὐμινου, ἀλλ' εἰς βάθος καὶ πόρρω σοφίας ἐλθόντες καὶ τοῖς ἀδύτοις τῶν ἱερῶν μυστηρίων αὐτῆς ἐγκύψαντες ἠρύσασθε πᾶν ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ καὶ χωρητὸν φύσει».

Ἡμέτερον

«Σοφίας δέ, ἣ καὶ αὐτὴ Θεοῦ τε λέγεται καὶ ἔστι καὶ ἡς κατὰ χάριν μεταλαμβάνουσιν ἄνθρωποι, ἧς καὶ ἡ ἔφεσις φιλία ταύτης λέγεται, ἐπιπολῆς οὐχ ἠψασθε καὶ ἄκροις, ὅ φασι, τοῖς δακτύλοις. Οὐμινου, ἀλλ' εἰς βάθος καὶ πόρρω σοφίας ἐλθόντες καὶ τοῖς ἀδύτοις τῶν ἱερῶν μυστηρίων αὐτῆς ἐγκύψαντες ἠρύσασθε πᾶν ὅσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ καὶ χωρητὸν φύσει».

Τὴν διορθωτὴν μου ταύτην ἐνισχύει καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Aurispa σ. 331, 7 τὸ «τίσι τῶν πάντων ἤπερ ὑμῶν» διορθωτέον εἰς «ἤπερ ὑμῶν», 331, 26. τὸ «πέτραν» διορθωτέον εἰς «Πέτρου»· σ. 332, 4 ἀντὶ «αἰτιῶν» ἔγραπτεον «αἰτίων» διὰ τὸ ἀμέσως κατωτέρω πρὸς αὐτὸ ἀναφερόμενον «δλαπτόντων». Καὶ γενικῶς δὲ πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ δημοσιευθὲν κείμενον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Aurispa, μάλιστα τὰ παρὰ Mansi καὶ τὰ παρὰ Ceccconi, δὲν εἶνε κατὰ πάντα πιστὴ ἀπόδοσις τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου· τὸ δεύτερον μάλιστα τῶν ὑπὸ Mansi ἐκδομένων ἔχει κυκεῶνα ἀσφαλείας. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, τὸ ὡς αὐτόγραφον φερόμενον, ὡς ἔχει νῦν καὶ ἀπὸ ἐσωτερικῆς οἰκονομίας καὶ ἀπὸ

γλωσσικῆς ἀκριβείας, παρέχει ἀφορμὰς τινὰς ὑπερβαίει, περὶ ὧν θὰ γράψω εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν.

2. Αἱ κρίσεις μου περὶ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Οὐκουμηνικὴν, ἢ ὁ Tengnagel μόνον καθ' ὑπόθεσιν (fortasse) ἀπίδωκε Μίρκω τῷ Εὐγενικῷ. ὁ δὲ Λιμπρος ἠκολούθησεν αὐτῷ ἀσυζητητῆι, δὲν ἀνασκευάζεται ὑπὸ τῆς μακρᾶς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ κ. Β. Διότι πλὴν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἄλλης οἰκονομίας τῆς ἐπιστολῆς, προδήλως κατωτέρως τῶν τοῦ Εὐγενικοῦ, ἐξόχως χειριστοῦ τοῦ Ἕλληνος λόγου, πράγματος τὸ παραδοξὸν φαινόμενον, καθ' ὃ, ἐν ᾧ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς καταφαίνεται ὅτι ὁ γράφων εὐρίσκειται μακρὰν τῆς πρωτευούσης (κατὰ αὐτόθι γενόμενα ἠκούσαμεν) καὶ εἶνε εἰ μὴ καὶ αὐτὸς πατριάρχης, ἀλλὰ γε ὑψηλὴν κατέχων θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ ἐπιστολὴ ἀποδίδεται εἰς τὸν μοναχὸν Μάριον τὸν Εὐγενικόν, διαμένοντα ἐν τῇ μονῇ τῶν Μυζυγάνων, ἐν τῇ γειτονίᾳ δηλ. καὶ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ἀνακτόρων. «πεποιθότα» ὅτι ὑγιαίνει ὁ Πατριάρχης, πρῶτα μὲν τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἔγραφεν ἐν γειτόνων οἰκῶν καὶ μάλιστα αὐθημερὸν ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ συνόλῳ παραστάτος Μακαρίου τοῦ Κουρουᾶ μαθὼν τὰ κατὰ τὸν Πατριάρχην, ὡς πλάττει ὁ κ. Βογιατζίδης, ἐπικρίνοντα δριμύτατα τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, μεθ' οὗ στενωῶς συνεδέετο καὶ περὶ οὐ οὐδὲ μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον ἔπαυσε εὐλαβῶς ἐν μόνον δημοσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδιωτικαῖς ἐπιστολαῖς ἐκφραζόμενος, πρὸς χαρακτηρισμὸν δὲ αὐτοῦ μὴ δυσκολευόμενον νὰ παραγάγῃ τοὺς λόγους Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ «ἀπογνώτω τῶν ἄλλων ὁ τύραννος», οὐχὶ πάντως πρὸς ἐπίδειξιν πολυμαθείας, ἀλλὰ ὡς ἔχοντας σχέσιν τινὰ πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Πῶς δὲ νὰ ἐξηγήσωμεν τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ «δεινά», τὰ ἀπειλοῦντα τὸν Πατριάρχην διὰ «επαθημάτων» καὶ «κινδύνων», ἅπερ ὅλως ἀδιανόητα εἶνε καὶ διὰ τὸν Παλαιολόγον καὶ διὰ τὸν Ἰωσήφ καὶ διὰ τὴν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀτελεῖ εἰσέτι ἐξέλιξιν τῶν ἀπόψεων τῆς προσεχοῦς ἐνωτικῆς ἀποπαίρας: Ἐπειτα ἐν τῇ ἐπιστολῇ γινέται λόγος περὶ «ψευδοχριστῶν ἐν ἡμῖν καὶ πολεμίων τοῦ Πνεύματος», ὅπερ σημαίνει ἢ ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐν τῇ Παλατιανῇ ἐνώπιον τῆς ἀδιαλλάκτως ὀρθοδόξου μητρὸς του (πρόβλ. Ἰω. Εὐγενικοῦ ἐπιστολὴν «τῷ δεσπότη Κωνσταντίνῳ» Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ Α' σ. 56) ἔθεσεν εἰς τὴν ὁμήγυριν ὡς ὑστατον ὄριον ὑποχωρήσεων τὴν παραδοχὴν τοῦ filioque, ὅπερ οὐδαμῶς εἶνε πιστευτόν, ἢ ὅτι ἄλλοι ἐκ τῶν παραστάτων, εἶνε δ' οὗτοι πάντες γνωστοί, θὰ ὑπέδειξαν τοιοῦτό τι ἐκ πεποιθήσεως, ὅπερ ἐπίσης ἀδύνατον, διότι ἐπὶ τοιούτοις ὅροις οὐδεὶς ἐκ τῶν μετασχόντων θὰ ἐδέχετο ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἰταλίαν. Τὰ δὲ ἐκ τοῦ «μικρὸν ὑγιαίνω τῷ σώματι» συμπεράσματα, τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὸν ἐκ Διὸς δέλτων μάρτυρα τοῦ κ. Βογιατζίδου, ἄρδην ἐκπίπτουσιν ἐν τὸ μικρὸν ἀποκατασταθῆ εἰς μετρίως ὡς

συνήθως ἔγραφον οἱ Βυζαντινοὶ τότε εἰς τὰς ἐπιστολάς καὶ ὡς γράφει πράγματι ὁ Εὐγενικός δις πρὸς τὸν Θεοφάνη εἰς Εὐριπὸν (Παλαιολογεία κτλ. σελ. 19 καὶ 20). Ἐκ πάντων τούτων συμπεραίνω ὅτι «ὅχι ὀρθῶς ἡ μακαρίτης Δάμπρος εἶχεν εἰκάσει (δηλ. εἶχεν ἀπλῶς ἀντιγράψει τὸν Tengnagel εἰκάσαντα) τὸν ἐπιστέλλοντα κτλ».

Ὁ Ὀλη δὲ ἡ περὶ τῆς ἐν τῇ Παλατιανῇ συνδικακέφews μακρὰ στιχομυθία τοῦ κ. Β. εἶνε a priori προσαρμογὴ πρὸς τὴν θεβιασμένην γνώμην αὐτοῦ περὶ δῆθεν συκρίσεως καὶ ἀποφάσεων περὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξχωγῆς τῶν συνοδικῶν ἐργασιῶν, ἐν ᾧ ἐκ τε τῶν περὶ Συροπούλῳ γρηγομένων καὶ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγενίου δ' πρὸς Ἰουλιανὸν τὸν καρδινάλιον (12 Νοεμβρ., 1431) καὶ ἐκ τῆς ἐβύλλης αὐτοῦ περὶ διαλύσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καταφαίνεται ὅτι ἐν τοῖς γράμμασι τῆς πρεσβείας Ἰζαρι Κουρουᾶ Κλειδᾶ λόγος ἐγένετο μόνον περὶ τοῦ τόπου τῆς συνόδου (Cecconi doc. No 7 καὶ 8), κατὰ τὰ πρὸς Μαρτῖνον συμπρωνημένα. Ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ διαμαρτυρία τοῦ πατρ. Ἰωσήφ. ἦν ἀντιγράφει ὁ κ. Β. ἐκ τοῦ Συροπούλου, περὶ τοῦτο καὶ μόνον τὸ ζήτημα περιστρέφεται, ὅτι δὲν συμφέρει ν' ἀπέλθωμεν εἰς Ἰταλίαν καὶ νὰ συντηρώμεθα δαπάναις τοῦ πάπα, διότι ἐκ τούτου δημιουργεῖται μειονεκτικὴ θέσις ἡμῶν, δυναμένη νὰ ἔχη ὀλέθρια ἀποτελέσματα καὶ ἐπὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συζητήσεως (Συροπούλ. II. 16, 13—15). Εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον ἐπέμνε πάντοτε ὁ Ἰωσήφ, διότι οὐδεὶς λόγος περὶ οἰκονομίας ἐνωτικῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρχε. Μὴ δὲν εἶνε ὁ πατρ. Ἰωσήφ, ὅστις μετὰ τοῦ Παλαιολόγου ὡς ὄρον ἀπαραίτητον πρὸς τε τὸν πάπαν καὶ πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ ἔθεσαν ὅπως ἡ σύνοδος γίνῃ ἀποστολική, οἰκουμενική, ἀβίαστος, ἀφιλόνομος καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἑπτὰ οἰκουμ. συνόδων; Το ὅτι δὲ καὶ μεθ' ὅλην τὴν ἐν τούτῳ διάστασιν τοῦ Ἰωσήφ πρὸς τὸν Παλαιολόγον ὁ πατριάρχης ἐδυσχέρανε μὲν κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ ἠναγκάζετο πρὸς τὸ στέλλειν γράμματα ὁμόφωνα τοῖς βασιλεῦσι, «ἔγραφε δ' οὖν ὅμως τε καὶ εἶπετο», σημαίνει ὅτι ὁ Ἰωσήφ δὲν ἐξώθει τὰ πράγματα μέχρι συγκρούσεως πρὸς τὸν Παλαιολόγον, δικαιοεργούσης τοὺς ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἐπαίνους. (Τὰς λεπτομερείας βλέπε ἐν «Θεολογία» ἔτ. Α'. τεύχ. γ'. σελ. 202—217 : Αἱ κατὰ τὸν 16. αἰῶνα ἀπόπειραι πρὸς ἐνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν).

3. Ὅπως ἀνεπιτυχῆς εἶνε ἡ ἀντιπαρτήρησις τοῦ κ. Βογιατζίδου περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ, ἀφ' οὗ καὶ αὐτὸς ἀποδοκιμάζει τὴν γνώμην τοῦ Λάμπρου περὶ τοῦ ἔτους 1449, ἦν ἐγὼ ἐν τῇ κρίσει μου ἐχαρακτήρισα ἀσύστατον ἵνα φανῇ ὅμως λέγωντι κατὰ τῆς παρατηρήσεως ἐμοῦ προτιμᾶ τὸ ἔτος 1444 στηριζόμενος ἐπὶ τῶν τυπογραφικῶν διορθώσεων τῶν κειμένων τοῦ σεβ. L. Petit, μήπω τότε ἐκδεδομένων, ἀντὶ τοῦ ὑπὸ Dräseke

καὶ ἐμοῦ ὑποδειχθέντος 1443. Τὸ περίεργον εἶνε ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Λάμπρος πρότερον ἐδέχτο τὸ 1443 (Ν. Ἑλληνομν. Α'. 1904 σ. 46). Ἐγὼ βεβαίως δὲν εἶχον ἐν τῷ φ. δὲ ὄφει μου μόνον τὸν ρήτορα Μανουὴλ, ἀλλ' αὐτὸν πρῶτον τὸν Μάρκον, λέγοντα ἐν τῷ εἰς τὸν Πατριάρχην Εὐθύμιον Κανόνι, ὃν καὶ ἐγὼ μετὰ τὸν Legrand ἐξεδωκα («Ἐκκλ. Φῆρος» Ἀλεξανδρείας τόμ. Θ'. 1912 σελ. 124—147), ὅτι ὁ Εὐθύμιος «ἐπέθηκεν» αὐτῷ «χεῖρα ἱεροτελεστικὴν» (κύτ. σελ. 132). Ἐν δ' ὁ Μανουὴλ λέγει ὅτι ὁ Μάρκος μετὰ τὴν ἐπίνοδον ἐξ Ἰταλίας (1440) «τρία ἐπέβια ἔτη», ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης ἐν τῷ εἰς τὸν Μάρκον Βιογραφικῷ σημειώματι εἶπε Συναξερῖφ τοῦ εἰς αὐτὸν κινόνος (κῶδ. Ἐθν. Β.βλ. Παρισίων 2075, οὗ ἔχω ἀντίγραφον) λέγει αὐτὸν ἀποθνόντα «τὸν πεντηκοστὸν καὶ δευτέρων ἤδη χρόνον ἐλαύνοντα τῆς σωματικῆς ἡλικίας», ὁ δὲ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἀγ. Πνεύματος β' λόγος τοῦ Σχολαρίου, ὁ γραφεὶς τῷ 1445, ἔχη αὐτὸν ἤδη μακαρίτην, πῶς ἐγὼ θεωροῦμαι ὑπὸ τοῦ κ. Βογιατζίδου «ἐπὶ ἐπισφαλῶν βάσεων» στηριχθεὶς ὅτε ὑπέδειξα ὅτι ὁ ἐν ἡλικίᾳ 52 ἐτῶν, τρία ἔτη μετὰ τὴν ἐξ Ἰταλίας ἐπίνοδον ἀποθάνων Μάρκος ἐγένετο μοναχὸς ἐπὶ Εὐθυμίου ἢ ἄρα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τῷ 1416 «εἰκοσιπενταετῆς τὴν ἡλικίαν», ὡς πάλιν λέγει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης;

4. Ἀπιστεῦτως βεβιασμένη εἶνε ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Β. δικαιολογία τῆς ἀβλεψίας τοῦ Λάμπρου, ὀρίζοντος σχεδὸν τετραετὴ τὴν χηρείαν τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Κ)πόλεως πρὸ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μητροφάνους γ'. διότι, λέγει ὁ κ. Βογιατζίδης, «οὐσιαστικῶς δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κ)πόλει πατριάρχης ἐπὶ τοῦ πατρ. θρόνου» ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἰωσήφ εἰς Ἰταλίαν μέχρ' ἰσχυροῦ τοῦ 1440 ὅτε ἐξελέγη ὁ Μητροφάνης. Πλὴν τοῦ πρωτοφρονοῦς τούτου τρόπου τοῦ καθορισμοῦ τῆς χηρείας πατρ. θρόνου, εἶνε γνωστὸν ὅτι εἴτε ἐν Κ)πόλει δὲν δίσκοφαν τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ (Συρόπουλ. V, 10, 125) κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ παραμονῆς τῆς Ἑλληνικῆς συνόδου, καὶ ὁ Ἰωσήφ διετῆρει ἀκέραια τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα αὐτοῦ, ἐπικοινωνιών ἐξ Ἰταλίας μετὰ τῶν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, πρὸς οὓς ἀπέστειλε διατιγὰς (Συρόπουλ. VI, 10, 142). Ἀποθνόντος δὲ τοῦ Ἰωσήφ (10 Ἰουνίου 1439) ἀνεκινήθη ἤδη ἐν Φλωρεντίᾳ ζήτημα ἐκλογῆς νέου πατριάρχου, ἀνεβλήθη δὲ αὕτη διὰ λόγους προσωπικῶν ἀντιζηλιῶν τῶν ὑποψηφίων καὶ ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος τοῦ Παλαιολογοῦ. Ὁ θρόνος λοιπὸν ἐχῆρευεν ἀπὸ τῆς 10 Ἰουνίου 1439 μέχρι τῆς 4 αὐγούστου 1440 κατὰ τὰ πάντοτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νομιζόμενα μέχρι πρὸ μικροῦ ἔτι κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ πατρ. Μελετίου τοῦ δ'. Χρεῖζει ὁ πατρ. Θρόνος ἢ διὰ τὸν θάνατον, ἢ διὰ τὴν παραίτησιν, ἢ παῦσιν τοῦ νομίμου πατριάρχου, οὐδέποτε δὲ διὰ τὴν χάριν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἀπουσίαν αὐτοῦ.

5. Ἀνεπιτυχὴς εἶνε ἡ ἐκ τῆς ἀναλογίας ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Βογιατζίδου ἐν τῷ ζήτηματι τῆς ἐπιστολῆς ἢ τοῦ «κοιήματος» ἢ τοῦ «ἐγκωμίου» Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ «περὶ τῶν τεσσάρων καλλίστων ἀνθέων» πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης τοῦ Λάμπρου ὅτι αὕτη ἐστάλη πρὸς Ἰω. Παλαιολόγον καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Μανουὴλ ὡς εἶπον ἐγώ. Πρῶτον διότι ὁ Μάρκος ἀφ' οὗ ἐγένετο μοναχὸς διέκοψε πᾶσιν ἀσχολίαν περὶ τὰ ἐλαφρότερα, καθαρῶς φιλολογικὰ θέματα, ἐγκύψας ἐξαιρέτως εἰς τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων ἐν μέσῳ βίου αὐστηρῶς ἀσκητικοῦ, προξενήσας βαθεῖαν λύπην εἰς τοὺς περὶ τὸν Μανουὴλ φιλολογικοὺς κύκλους· ἐπένθος ἀπαραμύθητον φίλοις, βασιλεῖ, ποθοῦντι καὶ θεομῆτι τῆς ἐκείνου σοφίας καὶ ἐπιστήμης, μεγιστάσι, τοῖς τοῦ κλήρου κτλ., εἰς ἅπασιν κοινῇ τις ὄρφανία σαφῶς ἐνομίσθη ἢ ἐκ τοῦ βίου ἐκείνου ἀναχώρησις» ὡς λέγει ὁ Ἰω. Εὐγενικός. Διότι ὁ Μάρκος πρὸ τῆς κατατάξεως αὐτοῦ εἰς τοὺς μοναχοὺς ἦτο συνδεδεμένος στενώτατα μετὰ τοῦ αὐτοκρ. Μανουὴλ «καὶ τῷ μακαριωτάτῳ βασιλεῖ, τῷ σοφῷ τε καὶ εὐσεβεῖ προσκληθεὶς οὐ μόνον γνῶριμος καὶ οἰκετὸς φίλος, ἀλλὰ καὶ καθηγεμῶν ἐν πολλοῖς καὶ τῶν ἐκείνου συγγραμμάτων διορθωτῆς κατέστη, ἅπαντάς τε τοὺς περὶ λόγους διατρίβοντας τῇ ἀκριβεῖα παρήμειβε, ἐπιψηφιστὴς ὕστερος τῶν δοκιμαζομένων ἀξιούμενός τε καὶ φυλαττόμενος», ὡς λέγει ὁ αὐτὸς Ἰω. Εὐγενικός. Ἐκ τούτου προφανὲς εἶνε, ὅτι κατὰ τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς διατριβὰς, περὶ ἃς μετ' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης ἠσχολεῖτο ὁ αὐτ. Μανουὴλ, ὁ Μάρκος Εὐγενικός ἦν πλέον τι τοῦ συνήθους θαμῶνος καὶ ὅτι αἱ καλλιλογικαὶ ἀρεταί, ἐφ' αἷς διεκρίνοντο πολλὰ τῶν ἔργων τοῦ Μανουὴλ καὶ δι' ἃ κρίνεται ἄξιος καὶ εὐτυχαστέρων ἔτι χρόνων τῆς φιλολογίας τοῦ Βυζαντίου, οὐκ ὀλίγον ὀφείλονται εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἐπιρροὴν τοῦ Μαρκου. Τὰ ἀπὸ τῆς εἰσόδου ὁμοῦ εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων φιλολογικὰ προϊόντα τούτου εἶνε ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα εἰς φίλους, ἢ κανόνες καὶ εὐχαριστήριοι ἀκολουθῆσαι, ἢ ἐπιγράμματα εἰς ἀγίους καὶ εἰκόνας αὐτῶν ἢ, τέλος, μονωδῖαι, οἷα ἢ ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Θεσσαλονίκης. Δεύτερον διότι ὁ ἀπὸ τοῦ 1422 ἀσθενήσαντος τοῦ πατρὸς μόνος βασιλεὺς Ἰωάννης, εὐρεθεὶς ἐν μέσῳ ἀδιαλείπτων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ δύο καὶ πλέον ἔτη ν' ἀποδημῆσιν εἰς Οὐγγαρίαν καὶ Ἰταλίαν, πρὸς ἐξεύρεσιν βοήθειας ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος κράτους, ἤκιστα πάντων ἠδύνατο ν' ἀσχολῆται περὶ τὴν φιλολογίαν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ παρέχῃ ἀφορμὴν εἰς τὸν ποιητικὸν οἶστρον τοῦ μοναχοῦ ἤδη Μάρκου.

6. Καὶ εἰς τὰ περὶ τοῦ θῆθεν μητροπολίτου Ἀθηνῶν Φρντινίου ὁ κ. Βογιατζίδης οὐδὲν λέγει· διότι ἐν τῷ Προλόγῳ, ὅπου παραπέμπει με (σελ. νοτ' νζ') λέγει μόνον ὅτι «ὁ αὐτὸς (L. Petit) ἐπίσης δὲν ἀποδέχεται τὴν εἰκασίαν τοῦ Λάμπρου ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Μάρκου μνημονευόμενος ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῷ Θεοφάνει.

εἰς Εὐρίπον λατινόφωνον μητροπολίτην Ἀθηναίων ἦτο ὁ Φαντίνος.» Ἀλλὰ τοῦτο ἀπλοποιούμενον σημαίνει μόνον διαφωνίαν τοῦ σεβ. L. Petit πρὸς τὸν Λάμπρον — περὶ ἧς ὁ κ. Β. οὐδεμίαν ἰδίαν γνώμην ἀποφαίνεται— οὐχὶ ὁμως καὶ «ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων,» εἷς εἶνε πάντως ἢ διὰ τῆς ἐμῆς παρατηρήσεως γενομένη. Ὁ περὶ αὐτὸ πρόκειται «λατινόφωνος» (οὐχὶ λατίνος) «συλλειτουργῶν τοῖς λατίνοις» μητροπολίτης Ἀθηναίων ἦτο «νεοχειροτόνητος» (τῷ 1441), ἐν ᾧ ὁ Φαντίνος ἦτο λατίνος ἐπίσκοπος Κοήτης πολὺ πρὸ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας· καὶ ἐπειὸς μὲν ἦτο «κοπελύδριον τοῦ Μονεμβασίας,» ἕλλην δηλ. ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μονεμβασίας, ὅστις ἦν «καλόγηρος» αὐτοῦ, ὁ δὲ Φαντίνος ἦτο συγγενὴς τοῦ πάπα Εὐγενίου δ' κατὰ Συρόπουλον. (V, 1, 112) Ὡστε ἠπατήθη ἐν τῇ εἰκασίᾳ αὐτοῦ ὁ Λάμπρος καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς ὅσα ἄλλοτε ἐν τῷ «N. Ἑλληνομνημονίᾳ» (τ. Α' 1904 σελ. 51-54) περὶ Φαντίνου ἐγραψεν, δημοσιεύσας τὴν ἐγκύκλιον Μητροφάνους τοῦ γ'.

7. Ὅτι τὸ πρὸς τὸν Εὐγένιον «ἐγνώμιον» ἢ ἐπιστολὴ δὲν περιεσώθη ἐν ταῖς λατινικαῖς περὶ τῆς ἐν Φερράρα συνόδου πηγαῖς δὲν εἶνε ἀπόλειξις ὅτι δὲν ἐπεδόθη εἰς τὸν παπᾶν. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ Συροπούλου, ὃν κυρίως ἐνδιαφέρει ἡ κκοπιστία τοῦ Καισαρίνη, δὲν φαίνεται οὔτε ἂν ἐπεδόθη εἰς τὸν πάπαν, οὔτε τεύναντιον· ἀλλ' ἐκ τοῦ παρατεθειμένου ἐν τῇ «Ἀπαντήσει» χωρίου τοῦ πατρ. Γρηγορίου γ'. μᾶλλον προκύπτει ὅτι ἐπεδόθη, βεβαίως οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Μάρκου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Καισαρίνη, ἄφ' οὗ πικροχόλως σημειοῦται ὅτι δὲν ἐπηκολούθησεν ἢ διὰ τὸ ἐγκώμιον δῆθεν προσδοκηθεῖσα ἀντιμετιθῆ· ὁ δὲ Γρηγόριος ἦν τῶν πραγμάτων αὐτίπηγος. Ἦτο δὲ καὶ ὅλως φυσικὸν ὁ Ἰουλιανὸς νὰ ἐπιδειξῃ τὸ ἐγκώμιον τῷ παπᾶ ὡς ἀπόλειξιν τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν ποντίφηκα, δι' ᾧ ἐξετίθετο πρὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἐπέσυρε τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ ὁ ἀδιάλλακτος πο' ἔμιος τῆς ἐνώσεως Μάρκος.

8. Ἐν τοῖς περὶ καθυστερήσεως τοῦ σιτηρῆσιου ἐν Φερράρα ἐγὼ παρὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Βογιατζίδου (πρόλ. Ἐπιμέτρου σ. 64) εἶπον, ὅτι οὐδεμία «διαφωνία» ὑπάρχει μεταξὺ Συροπούλου καὶ τοῦ Εὐγενικοῦ· διότι αὗτος μὲν ἀναγράφει ὅτι μέχρι τῆς 15 Σεπτ. 1438 δὲν κατεβλήθη τὸ σιτηρῆσιον μῆνας τέσσαρας, τῆς καταβολῆς λογιζομένης ἀπὸ τῆς 8 ἐλάστου μηνὸς (οἱ Ἕλληνες ἤλθον εἰς Φερράραν τὴν 8 Ἀπριλίου, ὅτε καὶ ἀρχεται ἡ δαπάναις τοῦ πάπα συντήρησις αὐτῶν,) ἀλλὰ γινομένης πάντοτε μετὰ τινος καθυστερήσεως (12 Μαΐου, 30 Ἰουνίου. 21 Ὀκτωβρίου.) Ἐκ τούτου διὰ τὸν Ἰωάν. Εὐγενικόν, ἀναχωρήσαντα τῇ 15 Σεπτεμβρίου, διενύετο ὁ δ' μὴν (ἀπὸ τῆς 8 Ἰουνίου) ἄνευ καταβολῆς τοῦ σιτηρῆσιου, λήγων τὴν 8 Ὀκτωβρίου. Ὁ δὲ Συρόπουλος λέγων ὅτι τὴν 21 Ὀκτωβρίου (ὅτε ἐδόθη σιτηρῆσιον δύο καθυστερουμένων μηνῶν—μέχρι δηλ. 8 Αὐγούστου) τὸ σιτηρῆσιον «ἐκρατήθη ἐπέκεινα τῶν τεσ-

εάρων μηνῶν προκεχωρηκότων) κατὰ 13 ἡμέρας, δὲν διαφωνεῖ πρὸς τὸν Εὐγενικόν, ὡς νομίζει ὁ κ. Βρυγιαννίδης, διότι ὁ κ. Β. ἐν μὲν τῷ Προλόγῳ (σ. 58.) γράφει ὅτι «τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐγενικοῦ βεβαιούμενον περὶ ἐνδεΐας τῶν ἡμετέρων ἐν Φερράρα... διαφόρως ἱστορεῖται ὑπὸ Σγουροπούλου... Καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Εὐγενικοῦ λεγόμενον ὅτι ἐπὶ 4 μῆνας, πρὸ τῆς 15 Σεπτεμβρίου, οὐδὲν ἐλάβανον παρὰ τῶν Λατίνων οἱ ἡμέτεροι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν πηγὴν τοῦ Σγουροπούλου» ἐν δὲ τῇ «Ἀπαντήσει» του εἰς τὴν ἐμὴν παρατήρησιν (ὅτι δηλ. οὐδεμία διαφορὰ ἢ διαφωνία ὑπάρχει ἐν τούτῳ μεταξὺ τῶν δύο πηγῶν) διακηρύττει ὅτι ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρὸς ἐμὲ λέγει καὶ ἐκεῖνος! Ἄρχ. δὲν «ὑπάρχει διαφορὰ» μεταξὺ τῶν δύο πηγῶν, ὡς ὁ μὲν κ. Β. εἶπεν ἐν τῷ Προλόγῳ, ἐγὼ δ' ἐσημείωσα ὡς ἀνκριβές.

9. Περὶ τῆς «διαφορᾶς Συροπούλου καὶ Ἰω. Εὐγενικοῦ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ψηφοφορίας τῶν ἡμετέρων» τὰ ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Ἐπιμέτρου (σελ. 52.) δὲν εἶνε «ακαφέστατα», ὡς διατείνεται ὁ κ. Βρυγιαννίδης. Διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνεκινήθη, κατὰ τὸν Συρόπουλον, οὐχὶ μετὰ τὴν 15 Σεπτ. 1438, δηλ. μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Εὐγενικοῦ, ὡς θέλει ὁ κ. Β., ἀλλὰ πολὺ πρότερον, καὶ ἡ παραπομπὴ αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ γίνῃ οὐχὶ εἰς τὴν σλ 153 τοῦ Συροπούλου, ἀλλ' εἰς τὴν σελ. 148—150, ἐνθ' ἀναγράφεται πολὺ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Εὐγενικοῦ ὅτι ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Ἐρέσου, τοῦ Ἰσιδώρου, τοῦ Βαλασαμῶν καὶ τοῦ Συροπούλου, μετὰ σοφὰν τοῦ ζητηματος ἐξέτασιν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς συνόδου, ἣν ἤδη ἀπὸ μακροῦ ἀπησχόλει το ζήτημα τοῦτο σπουδαίως (βλ. ἡμέτ. Μάρκον Εὐγενικὸν κτλ. σελ. 112—113), ἀπῆλθε πρὸς τὸν πάπαν καὶ ἐξέθεκε τὰς περὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων. Ὡς ἐκ τῆς πλήρους ὁμῶς ἀντιθέσεως τῶν γνωμῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων ἐν τούτῳ οὐδεμία εἰς τὸ ζήτημα ἐδόθη ἐπίσημος λύσις, ἀλλ' ὁ Παλασιολόγος, ἐν συμπαγινίᾳ μετὰ τοῦ Πατριάρχου, διεβουκόλησε τοὺς ἀρχιερεῖς ὅτι ἔλυσεν αὐτὸ «καλῶς καὶ λίαν καλῶς», ἀπαιτήσας ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς μόνην τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ διαβεβαίωσιν. Ὅ,τι δὲ προσθέτει νῦν ὁ Εὐγενικὸς περὶ ἐγγράφου ἀπαιτήσεως τῶν Λατίνων εἶνε λεπτομέρεια τῶν περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο διαπραγματεύσεων καὶ οὐχὶ διαφορὰ πρὸς τὸν Συρόπουλον.

10. Ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὰς ὑπ' ἐμοῦ διορθώσεις πολλῶν χωρίων τῶν ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἐκδοδομένων κειμένων, ὅσα ὑπελείφθησαν μετὰ τὴν ἐγγείρησιν τοῦ κ. Βρυγιαννίδου, καθ' ἑκατοντάδας ἐπανορθώσαντος ἐσφαλμένας τοῦ Λάμπρου γραφάς, πλὴν τῆς ἐπιεικοῦς παραδοχῆς ἐξ ἰσχυροῦ (παρασιωπῶ δὲ ὡς ἐννεῖα ἄλλας καὶ δὴ τὰς σπουδαιότερας) ὡς ὀρθῶν, προσπαθεῖ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας νὰ δικαιολογήσῃ τὴν γραφὴν τοῦ Λάμπρου ἔστω καὶ ἄνευ νοήματος καὶ ἀντικρῶς ἀντίθετον πρὸς συνηθεστάτους γραμματικὸς καὶ

συντακτικούς κανόνες, ὀχυρούμενος ὅπισθεν τοῦ αὐτογράφου τῶν κωδίκων (ἐνῶ εἰς 50 σελίδας αὐτογράφου κώδ. τοῦ Ἰω. Εὐγενικοῦ ὁ κ. Β. διεσθῆν ὑπὲρ τὰς 60 ἐσφαλμένες γραφὰς τοῦ Λάμπρου χωρὶς νὰ ἐμποδίσῃ αὐτὸν τὸ αὐτόγραφον) ἢ ἀνατρέχων εἰς ἀσκόπους περὶ τῶν λέξεων θεωρίας, οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουσας πρὸς τὰ κρινόμενα χωρία. Οὕτω π. χ. προτιμᾷ τὴν γραφὴν «καταθεμένους» ἀντὶ συγκαταθεμένους διότι κατὰ τὸν Εὐστάθιον «οἱ μεθ' Ὀμηρον καὶ ἐπὶ τοῦ ὁμολογητικῶς συγκατατίθεσθαι τὴν λ. κατατίθεσθαι τιθέασιν» καὶ «τοῦτο γινώσκων ὁ Λάμπρος ἐτήρησε τὴν γραφὴν». Ἀμφιβάλλω ἂν ὁ κ. Β. γιαιτζιδῆς θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη ἐν τῇ μεθ' Ὀμηρον ἑλληνικῇ Φιλολογίᾳ τόσον συνήθη τὴν χρῆσιν τοῦ κατατίθεμαι, ἀντὶ τοῦ συγκατατίθεμαι, ὥστε αὕτη οὐ μόνον νὰ ἐπιβλήθῃ εἰς τοὺς φιλολογοῦντας τοῦ ΙΕ'. αἰῶνος, ἀλλὰ νὰ εἶνε γνωστὴ καὶ εἰς τὸν μακαρίτην Λάμπρον, ἀφ' οὗ δὲν ἦτο ἡ χρῆσις αὕτη προχειρὸς οὐδ' εἰς τοὺς λεξικογράφους τοῦ Λεξικοῦ Liddel-Scott καὶ εἰς τοὺς μετὰ τοσοῦτο πολυτίμων συμπληρώσεων πλουτίσαντας αὐτὸ Ἑλληνας μεταφραστὰς εἰδικούς φιλόλογους.— Ἀστοχος εἶνε καὶ ἡ μακρὰ περὶ τοῦ συμφορένειν καὶ συμφορεύειν καὶ συμφορεῖν στιχολογία τοῦ κ. Β. ὅπως δικαιολογηθῇ ὁ Λάμπρος γράψας τὸ ἀκατανόητον ἐν τῷ χωρίῳ συμφέρεω, οὗ τὴν διόρθωσιν εἰς συμφορένειν προέτεινα ἐγὼ ὑποδείξας τὴν συνήθη τούτου χρῆσιν παρὰ συγχρόνοις διὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὰ ἐπιτελεύτια τοῦ Μάρκου καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικά πρακτικά τῆς συνόδου (σελ. 323 ἐκδ. Pitra) νῦν δὲ προστίθημι καὶ Ἰω. Εὐγεν. ἐπιστ. τῷ δεσπότη (Παλαιολ. Α'. σ. 181) ἐτι δὲ Συρόπουλ. XI, 4, 319. X, 10, 295. Οὐδὲν ἐκ τούτου περισσότερο ἐκέρδησεν ἡ γραφὴ τοῦ Λάμπρου, ἀφ' οὗ δὴ καὶ ὁ κ. Β. γιαιτζιδῆς εἰς οὐδὲν κατέληξε θετικὸν συμπέρασμα, ὡς ἐκ τῆς ἁλλείψεως τοῦ κύρους τῶν νεωτέρων λεξικῶν!—Τὸ αὐτόγραφον τοῦ κώδικος δὲν σώζει οὔτε τὸ «οὗτος ὁ ἀγαθὸς Κύριος» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς Κύριος» (σελ. 19), οὔτε τὸ ἀκατανόητον καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰ ἀθησαύριστα ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἀποτεθὲν δίκοςμος ἀντὶ διάκοςμος, (πρόλ. Μάρκου Εὐγενικοῦ Κανὸν εἰς τὸν Πατρ. Εὐθύμιον «ὁ τοῦ γένους διάκοςμος» «Ἐκκλησ. Φάρ.» Θ' 1912 σ. 132) οὔτε τὰ γραμματικῶς ἄτοπα ἐν τῷ λόγῳ ἀπεβάλλομεν καὶ ἐνεβάλλομεν ἀντὶ τῶν ἐνδεικνυομένων ὡς μόνων ὀρθῶν ἀπεβάλλομεν καὶ ἐνεβάλλομεν (σελ. 41 καὶ 209).—Τὸ ἐν σελ. 208, 18 χωρίον παραθέτομεν κατὰ τε τὴν ἐκδοσιν τοῦ Λάμπρου καὶ κατὰ τὴν ἡμετέραν διόρθωσιν καὶ ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν οὐχὶ μόνον τῶν φιλολογοῦντων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπλῶς τὸ ἑλληνικὸν συντακτικὸν διελθόντων :

Ἐκδοσις Λάμπρου

ἦν (ἔφαψιν τῆς περὶ σοῦ μνήμης), ἐνηχθεσάν μοι πάλαι τῷ νῶ καὶ ἀσφαλῶς ἐδρασθεσσαν, οὐδεὶς χειμῶν τῆς πικρᾶς

ἡμετέρα διόρθωσις

ἦν, ἐνηχθεσάν μοι πάλαι τῷ νῶ καὶ ἀσφαλῶς ἐδρασθεσσαν, οὐδεὶς χειμῶν τῆς πικρᾶς αἰχμαλωσίας οὕτως ἄγριος, οὐδε-

αἰμαλωσίας οὕτως ἄγριος, οὐδεμία συμφορῶν κατατίς αὐτῷ βαρεῖα, οὐδὲν νέφος κακῶν οὕτω παρ' αὐτοῦ καταπέσει, καὶ σφραγίσαι καὶ ἀμαυρῶσαι καὶ τὴν ψυχὴν ἐξελεῖν. Ἄλλα πρὶν ἑμαυτοῦ ἢ σοῦ, τῆς φιλάτης, ἐπιλήσομαι, κεφαλῆς, δεῦρο δὴ καὶ αὐτός, δεῦρο μοι, σπουδαίωτατε, τῆς ἀρχαίας ἐταιρείας ἀναμνησθεῖς, πρὸς τῷ φιλεῖν καὶ τιμᾶν καὶ ἐπαίνειν καὶ τιμᾶν καὶ ἐπαίνειν τὰ ἡμέτερα καὶ γραμμασιν εὐφραίνε, διὰ πολλοῦ μοι ὄφθησόμενα (sic) μακρὰς περιόδους καὶ πλάναις πολλαχοῦ περιλωμένω καὶ μηδ' ὅπου παρῆν τοῖς φίλοις εἰδέναι χρόνον ᾗδ' ἄσυχον δίδόντι».

Ἡ ἔννοια εἶνε προφανής : Εἶσαι τὸσον φίλτατος εἰς ἐμέ καὶ ἡ μνήμη σου εἶνε τὸσον ζωνηρὰ ἐν ἐμοί, ὥστε οὐδὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξελείψῃ αὐτὴν ἐκ τῆς ψυχῆς μου, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ λησμονήσω πρότερον ἑμαυτὸν ἢ σέ, τὴν φιλάτην κεφαλὴν. Ἐλθέ λοιπὸν καὶ σὺ καὶ ἐνθυμηθεῖς τὴν ἀρχαίαν φιλίαν ἡμῶν εὐφραίνε ἡμᾶς καὶ διὰ γραμμάτων, τὰ ὅποια μετὰ πολὺν χρόνον θὰ ἴδω, αἶτε κτλ. Ποτέρω τῶν δύο στίξεων ἀντιστοιχεῖ μᾶλλον πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶνε παντὶ που δῆλον.

11. Ἴν' ἀνασκευάσῃ τὴν παρατήρησίν μου περὶ τῶν τριῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ Μάρκου εἰς Ἀσάνην καὶ Λεοντάρην ὁ κ. Βογιατζίδης, παρὰ τὴν γώμην μάλιστα αὐτοῦ τοῦ Λάμπρου (Πρόλ. σ. κβ'), ἀρνεῖται τὸ αὐτογράφον τοῦ κώδικος Εἰκοσιφοίνισσης διὰ τὰ ἐν αὐτῷ παρατηρηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ὀλίγιστα σφάλματα, περὶ ὧν ὁμως καὶ αὐτὸς ἀμφιβάλλει ἂν εἶνε αὐτοῦ τοῦ κώδικος ἢ προέρχονται ἐξ ἐσπευσμένης ἀναγνώσεως τοῦ Α. Π. Κεραμέως. Ἄλλὰ τί νὰ εἴπη τις τότε περὶ τῶν αὐτογράφων κωδίκων τοῦ Λάμπρου, ὧν τὰ σφάλματα παρέσχον ἀφορμὰς εἰς τοιαύτας διορθώσεις καὶ προσθήκας καὶ ἐπίμετρα καὶ Διορθωτέα, εἰς ἃ πάντως ἐν τῷ Β' τόμῳ πρέπει νὰ προσιεθῶσι καὶ Παραλειπόμενα, μάλιστα διὰ τὴν ἐκδοσὶν νέων τινῶν κειμένων ὑπὸ τοῦ κ. Βογιατζίδου ἢ τὴν πληρεστέραν «ἐπανέκδοσιν» ἄλλων, εἶαι ἡ «ἐπιστολὴ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ πρὸς Γεννάδιον τὸ Σχολάριον» (σελ. 315—322) καὶ ἡ προσφώνησις τοῦ «ἀνώνυμου πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον» (σελ. 324—335) ;

12. Δίκαιον νομίζω νὰ συμπληρώσω τὸ σημείωμά μου τοῦτο διὰ τῆς παρατήρησεως, ὅτι ἡ παρὰ τοῦ κ. Βογιατζίδου συχνὴ μνεῖα τῆς διορθώσεως διαφέρων γραφῶν ὑπὸ τοῦ σεβ. ἐπισκ. κ. L. Petit οὐδὲν μείωσεν τὴν σημασίαν τιῶν τῶν ἐμῶν διορθώσεων τῶν αὐτῶν χωρίων, αἵτινες ἐγένοντο ᾗδ' ἐν Ὁδησσῷ τῷ 1914 πολὺ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ σεβ. L. Petit ἐν τῇ Patrologia Orientalis, ἧς δὲν ἐμνημόνευσα ἐν τῇ βιβλιοκρίσει μου, ἃ τε ἰδὼν τὰς διορθώσεις αὐτῆς μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐκτυπώσεως τῆς κριτικῆς μου ἐν τῇ «Θεολογία».

A. N. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Constantinople, Canterbury and Rome a criticism of Bishop Gore's Theory of the Catholic Church—Κωνσταντινούπολις, Καντερβούρια καὶ Ρώμη. Κριτικὴ τῆς περὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας θεωρίας τοῦ Ἐπισκόπου Gore ὑπὸ F. Woodlock S. I. W. C. London Lougmans, Green and Co, 1923.

Τὸ βιβλίον περιέχει σειράν διαλέξεων ἐκφωνηθεισῶν ἐν τῇ Farm Street Church τοῦ Λονδίνου, δι' ἧς ὁ συγγραφεὺς ἐπικρίνει τὰς ἐν τῇ Grosvenor Chapel, Mayfair, ἐκφωνηθείσας ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Gore διαλέξεις, αἵτινες βραδύτερον ἐξημοσιεύθησαν ἐν τοῖς «Church Times» τοῦ Λονδίνου, ὡς καὶ ἐν ἰδιαίτερω τεύχει ὑπὸ τὸν τίτλον «Catholicism and Roman Catholicism».

Διὰ τῶν διαλέξεων τούτων ὁ σοφὸς Ἐπίσκοπος Gore¹ ἀποκρούει τὴν ἐπὶ τοῦ ἔθρου «καθολικὸς» ἀποκλειστικὴν ἀξίωσιν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τονίζει τὴν θέσιν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ὡς μέρος τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἄγγλος Ἰησοῦτης Woodlock ἐπιτίθεται δριμύτως κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Gore, ἀρνούμενος εἰς τὴν Ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν πᾶν δικαίωμα ἐπὶ τῆς «Καθολικότητος», ὡς ἐπίσης καὶ τὴν γνησιότητα τοῦ ἱερατικοῦ καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος παρὰ τοῖς Ἀγγλικανοῖς. Ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως ἀντικρούσῃ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὸν Gore, θέτει ὡς βάσιν τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις, κατ' αὐτόν, εἶναι καθαρῶς ἀποστολικὴ καὶ ἢ ἢ Ἐκκλησία αὕτη καὶ μόνη κατέχει καὶ διαφυλάττει.

Ἐνῶ δὲ ὁ Woodlock κατηγορεῖ τὸν Gore ἐπὶ καθαρῶ Πρωτεσταντισμῶ, ἀξίζει τὸ ἐναῖον τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, ἣτις εἶναι καὶ ἡ μόνη δογματικὴ διδάσκαλος τῆς ἀληθείας».

Καταπολεμῶν τὴν ὀρθότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gore, καθ' ὃν εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῇ σοβαρῶς τὸ ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς Ἀποστόλους πρωτεῖον τοῦ Πέτρου, ἐκτρέπεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς λέξεως «ποιμαίνειν», προσπαθῶν οὕτω τῇ βοηθείᾳ καὶ ἄλλων παλαιστέρων τε καὶ νεωτέρων ἐρμηνευτῶν νὰ καταδείξῃ, ὅτι ὁ Πέτρος ἦτο πραγματικὸς κυβερνήτης τῆς Ἐκκλησίας (διὰ τὸν προῆδρευσε τῆς ἀποστολικῆς συνόδου καὶ πῶς αὐτός, κυβερνήτης ὢν, ἐδέχθη τοιαύτην ψυχρολουσίαν παρὰ τοῦ Παύλου; ;) καὶ, ὁ σπουδαιότερον καὶ πάντη ἀναποδείκτον, ὅτι ὁ Πέτρος ὁμιλεῖ διὰ πάντων τῶν Παπῶν καὶ ὅτι οἱ λόγοι αὐτῶν εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ (καὶ οἱ τοῦ Ὁνωρίου καὶ οἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου Βοργία; ;), ἐπαναλαμβάνει δὲ τὰ γνωστὰ ἐναντίον τῆς γνησιότητος τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν ἐπιχειρήματα τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, τονίζων τὴν γνω-

1. Εἰς προσεχὲς τεύχος θὰ ἀσχοληθῶμεν διὰ μακρῶν μὲ τὸ βιβλίον τοῦτο τοῦ Ἐπισκόπου Gore.

στὴν ἐν τῇ Βούλλᾳ apostolicae curae τῆς 13 Σεπτεμβρίου 1896 τοῦ Πάπα Λέοντος ΙΓ' ἐκδοθεῖσαν ἀπέφασιν περὶ ἀναχειροτονίας τῶν εἰς τὴν παπικὴν Ἐκκλησίαν προπαραινῶν κληρικών. Ὁ Woodlock ἀποφεύγει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιταθῇ εἰς τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἐπισκόπου Parker γερονότα, παντως δὲ οὐδαμῶς ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸ ἀκριβὲς τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πόρισμα. Ἄλλ' ἐνῶ καταπολεμεῖ οὕτως ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φάρετρας βάλλων κατὰ τοῦ Gore, δὲν παραλείπει ἀπὸ τοῦ νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ μερικὰ βέλη ὡς ἐκ μέρους ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ προερχόμενα, προσποιούμενος πρὸς στιγμὴν συμμαχίαν, (δὲν σημαίνει τίποτε ὁ σκοπὸς τὸ ἐπιτρέπει), ἵνα ἐν δεδομένη στιγμῇ ἐκφράσῃ ὅλην τὴν ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας μας ἐχθρότητα καὶ περιφρόνησιν αὐτοῦ. Οὕτω μνημονεύει τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ Πατριαρχείου Κων]πόλεως εἰς τὴν ἐν Lambeth Σύνοδον, ἣ τις, ὡς λέγει, ἠρηγήθη τὴν γνησιότητα καὶ τῶν χειροτονιῶν καὶ τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τῶν λοιπῶν μυστηρίων τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατὴρ Woodlock ἐνεθυμήθη τὴν ἀντιπροσωπείαν αὐτὴν καὶ ἐλησμόνησε τὰς ἀποφάσεις τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸ παρόν, τῶν Πατριαρχείων Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, δι' ὧν ἀναγνωρίζεται τὸ κύρος τῶν Ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν, οὕτω δὲ σημεῖοῦται ἐν ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων βημάτων πρὸς τὴν ἔνωσιν.

Ὁ Woodlock, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἀποκλειστικότητος, δὲν ἐννοεῖ ἄλλον τρόπον ἐνώσεως ἢ τὸν διὰ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς Ἀγγλικανικῆς εἰς τὴν Παπικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἄμεσος σκοπὸς τοῦ Woodlock ἦτο νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ διευθύνοντος τὴν Θεολογικὴν ἐν Ἀγγλίᾳ κίνησιν Ἐπισκόπου Gore, δὲν ἠθέλησεν ὁμως νὰ τῷ διαφύγῃ καὶ ἡ εὐκαιρὶς ὅπως κατὰ τὸ δυνατὸν καὶ κατὰ τρόπον ἴδιον πρὸς τὸ τάγμα, εἰς ὁ ἀνήκει, δηλητηριάσῃ καὶ τὰς καλὰς σχέσεις, αἵτινες κρατοῦσι μεταξὺ τῆς Ἀγγλικανικῆς καὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα, κατὰ τὴν ἰδίαν ὁμολογίαν ἄλλως τε αὐτῶν τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ αὐτῶν τῶν Προτεστάντων, ὅτι ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶναι Προτεστάντικῆ. Ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ἡμῶν, ὅτι ὑπάρχει ἕδος συνεννόσεως, ἐργαζόμεθα διὰ τὴν ἔνωσιν καὶ διὰ τὴν προπαρσκευὴν τῆς μεγάλης ἐν τῷ μέλλοντι ἡμέρας τῆς ἐνώσεως, ἣ τις, εἴαν ποτε, ὡς πιστεύομεν, ἔλθῃ (ἴσως οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας), πλὴν τῶν ἄλλων, ἀναμφισβητήτως θὰ σημάνη καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς τελείας ὑποταγῆς τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἀληθῆ καθολικὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, ἣ τις εὔτε Παπικῶν, εὔτε Ρώμην γνωρίζει, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν ὡς κεφαλὴν καὶ τὰς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας ὡς μέλη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

N. T. Δούβαρι, Εἰσαγωγή εἰς τὰς περὶ Παύλου ἀποδείξας Θεσσαλονίκης, 1919.— Ὑποκειμενον τῆς πραγματείας ταύτης δὲν εἶναι ἡ εἰσαγωγή εἰς πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἔρευνῶν, ὅσαι σκοποὶν ἐαυτῶν προέβαλον τὴν εὐρεσιν τῶν σχέσεων τοῦ Παύλου πρὸς τὸν περὶ αὐτὸν κόσμον, μάλιστα τὸν ἑλληνικόν, καὶ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν αὐτάς, ἐφ' ὅσον ἀνεκάλυπτον ταύτας κατὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τρόπον. Οὕτω καθορίσας ὁ σ. τὸ ὑποκειμενον τῆς πραγματείας αὐτοῦ προέβη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἱστορικῶς αὐτὸ ἐξετάσας. Κυρίως δὲ ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν Γερμανικὴν περὶ τοῦ Παύλου φιλολογίαν καὶ ταύτην εὐζέως ἀνέκρινε. Δυστυχῶς ὁ σ. δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει τὰς ἀξιοθαυμάστους ἐπιστημονικὰς περὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐργασίας τοῦ περιωνύμου Καθηγητοῦ τῆς ἐν Περουπόλει Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Νικολάου Γλουμπακόβσκη, «Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἀπ. Παύλου κατὰ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ» (βιβλίον α'. σελ. 948 εἰς 80ν, βιβλίον β'. σελ. 1807 εἰς 80ν, μετὰ τρισχιλίων περίπου ἐπιστημονικῶν σημειώσεων), ἐν ᾧ καὶ ἀνεγράφη καὶ ἐκρίθη καὶ ἀνεσκευάσθη πᾶσα ἀνεξαιρέτως περὶ τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, καὶ ἐξετέθη συστηματικῶς μετὰ καταπληροσύνης πολυμαθείας καὶ κριτικῆς δευνότητος ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου. Οὐχ ἦντον ὁ κ. Α. ἠδυνήθη νὰ ἐξετάσῃ τὰ κυριώτερα τῶν προβλημάτων, περὶ ἃ περιστράφη ἡ περὶ τοῦ Παύλου Γερμανικὴ φιλολογία, καὶ ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν, τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων, ἐμμέσως δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ Κυρίου. Ἐν τοῖς προβλήμασι τούτοις συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ σχέση τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τ' ἀρχαῖα θρησκευόμενα. Οἱ ἔρενηται τῶν προβλημάτων δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ ἔρευνα αὐτῶν περιορίζεται εἰς γενικότητας, καὶ στηρίζεται ἐπὶ προϋποθέσεων καὶ θεωριῶν, πρὸς ἃς ἐκβιάζονται τὰ γεγονότα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, ἕνεκα νέων ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀνακαλύψεων, καθίσταται θετικωτέρα καὶ λεπτομερεστερα. Παρὰ ταῦτα ὁμως ἡ ἔρευνα δὲν ἀπέληξεν εἰς θετικὰ καὶ βέβαια πορίσματα. Οἱ ἔρενηται ὑπῆρξαν καὶ παραμένουσιν ἀσύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ὁ σ. συνάγει ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως αὐτῶν δύο τινὰ, πρῶτον μὲν ὅτι ἐν τῇ θεολογίᾳ ἐφαρμόζεται βαθμηδὸν ἡ ἱστορικὴ μέθοδος καὶ δὴ αἰεὶ πληρέστερον καὶ τολμηρότερον, δεύτερον δὲ ὅτι οἱ ἐπιστήμονες ὁρμῶνται πάντοτε ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως, ὅτι ὁ Ἀπ. Παῦλος ποιεῖται χρῆσιν πολλῶν παραστάσεων τοῦ περὶ αὐτὸν κόσμου, ὡς ἀπὸ βεβαίον καὶ ἀδιαβλήτου γεγονότος. Ὁ σ. καθορίζων τὴν θέσιν τῆς ὁρθοδόξου θεολογίας ἀπέναντι τῶν δύο τούτων γεγονότων φρονεῖ, ὅτι αὕτη δὲν δύναται μὲν νὰ ἔχη ἀπετηρῆαν τὸν ἔρευνῶν αὐτῆς τὰς προϋποθέσεις ἀφ' ὧν ὁρμῶνται οἱ ἑτεροδόξοι ἔρενηται, ἐφ' ὅσον, ἄλλως τε, καὶ ἐπισφαλεῖς ἀπεδείχθησαν αἱ προϋποθέσεις ἐκεῖναι καὶ ἀστήρικτοι καὶ εἰς ἀβέβαια ἀπέληξαν συμπεράσματα ἀλληλοσυγκρουόμενα, οὐδὲ δύναται νὰ ἐφαρμόξῃ τὰς μεθόδους τῶν ξένων ἔρενητῶν, ἀλλὰ δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὴν σύγχρονον ἐπιστημονικὴν κίνησιν, τὸ δεύτερον τῶν ἀνωτέρω γεγονότων λαμβά-

νοῦσα ὑπ' ὄψει. Ὁ α' δικαιολογεῖ τούτο διὰ γενικῶν παρατηρήσεων, κατελή-
γων εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι καθήκον τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας εἶναι, ἐφ' ὅσον
ἐπιθυμεῖ ν' ἀποκτήσῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα, νὰ μὴ περιορίζηται κατὰ τὴν
ἐρμηνείαν τῶν ἱερῶν κειμένων εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Πιτέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰρη-
μένα, σοφὰ ἄλλως καὶ σεβιστὰ καὶ διὰ πολλοῦ; λόγους πολύτιμα, ἀλλ' ἀφο-
μοιοῦσα τὴν νεωτέραν ἔρουναν καὶ εὐρύνουσα τὸν ὄριζοντα αὐτῆς; νὰ δοκιμάζη
τὰ πάντα καὶ κατέχη τὸ καλόν, πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν καὶ τὴν ὑψηλοτέραν ἐκτί-
μῃσιν τῆς θρησκείας ἡμῶν». Τοιοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστημονικῆς ταύ-
της πραγματείας. Καίτοι δὲ πρόκειται ἐν αὐτῇ μᾶλλον περὶ εἰσαγωγικῆς βιβλιο-
γραφικῆς ἐρεύνης, ἱστορικῆς συνηρολογημένης, καὶ οὐχὶ περὶ συστηματικῆς καὶ
λεπτομεροῦς ἐρεύνης καὶ ἐκθέσεως τῶν εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον ἀναγομένων
καὶ ὑπὸ τῶν ξέων ἐπιστημόνων ὑποκινηθέντων ζητημάτων, ὅμως δυνάμεθα νὰ
εἴπωμεν ὅτι καὶ δι' αὐτῆς καταδεικνύεται, ὅτι πηγὴ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀπ.
Παύλου εἶναι ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γενομένη αὐτῷ ἀποκάλυψις, αὐτὸ τὸ «εὐαγ-
γέλιον» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ; διδασκαλία περὶ τοῦ ἐνσαρκωθέντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ
καὶ ὡς ἔργου τοῦ Σατήρος, τὸ «εὐγγέλιον», ὅπερ, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παύλου,
οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ (Γαλ. 1, 11, 12).

x.

Alfred Loisy, Le quatrième Evangile, 2me édit. refundue. Les épi-
tres dites de Jean σελ. 602. Paris 1921. Ὁ συγγραφεὺς πρὸς ταῖς ἄλλαις τρο-
ποποιήσεσιν, αἱ; ἐπήνεγκεν ἐν τῇ α' ἐκδόσει τοῦ βιβλίου τούτου (1903), ἀρνεῖ-
ται ἤδη τὸ ἐνιαίον τῆς συνθέσεως καὶ συντάξεως τοῦ δ' εὐαγγελίου, παραδε-
χόμενος, ὅτι κατὰ μικρὸν καὶ διὰ τῆς συνεργασίας πολλῶν συγγραφέων καὶ
συντακτῶν ἔλαβε τοῦτο τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν. Παρόμοια δ' ὑποστηρί-
ζει καὶ περὶ τῶν ἰωαννείων ἐπιστολῶν.

π. η. μ.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου Κ/πόλεως
κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ἀθήναι 1923 σελ. 24.—Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀμέσων
πηγῶν καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν ὁ σ. ἀποκατέστησε
τὴν ἀπὸ τοῦ ζ' μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος διάταξιν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Οἴκουμ. Πατριαρ-
χείου μετὰ τῶν ἐκείστοτε μεταβολῶν αὐτῆς ὡς; ἐκ τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ
τῶν μετατροπῶν ἐπὶ τῶν χωρῶν τῆς πνευματικῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρ-
χείου. Εἶνε τοῦτο πολύτιμος συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλη-
σίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, στηριζομένη ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς ἀκριβοστά-
της ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐρεύνης ὑπὸ τε ἡμετέρων καὶ ξένων.

Α. Ν. Δ.

Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ρωσικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὴν νέαν αὐτῆς ὁρ-
γάνωσιν. 1922 Ἀλεξάνδρεια σελ. 21.—Σύντομος, ἀλλ' ἀκριβῆς ἐκθεσις τῆς ἐξε-
λιξεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου ἐν τῇ σκληρότατα δοκιμαζομένη ὁμοδοξῷ Ρω-
σίᾳ, ἰδίᾳ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας καὶ τῶν συναφῶν πρὸς
τὴν νέαν κατάστασιν διατάξεων τῆς μεγάλης ρωσικῆς Συνόδου τοῦ Μαΐου 1917,
αἵτινες διέπουν καὶ σήμερον εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνην ἐν
τε τῇ Ρωσίᾳ ὑπὸ τὸν τραχὺν τοῦ σοβιετικοῦ καθεστώτος διωγμὸν καὶ ἐν τῇ

ἔξω τῆς Ρωσίας διασπορά διὰ τῆς ἐν Κάρλοβιτς ἐδρευούσης ρωσικῆς Συνόδου.

Τριφυλλίας καὶ Ὀλυμπίας Ἀνδρέου, Ἀνά τὴν Πόλιν τῶν ὀνείρων (ΤΙ, ἀρ. 555 καὶ ἑξῆς).—Μακρὰ περιγραφή μετὰ γλαφυρότητος χριστιανικῶν τόπων τῆς Βασιλευούσης καὶ προσωπικῶν ἐντυπώσεων. I. B.

Διονυσ. Παπανικολοπούλου, ἀρχιμ., Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ Μέγας (ΓΠ' τ. ΠΗ', σελ. 113—119).—Ἐκτίθενται ἱστορικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ ἀνω αὐτοκράτορος. I. B.

B. A. Μυστακίδου, Ἀνώτατα παιδευτήρια κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους καὶ ἡ παρὰ τὰ πατριαρχεῖα Μ. τοῦ Γένους σχολή μετὰ τὴν ἄλωσιν. Tübingen 1921 σελ. 32.—Λόγος ἐκφωνηθεὶς τῇ 30 Ἰανουαρίου 1921 περιέχων ἀρκούσας εἰδήσεις διαφωτιστικὰς τοῦ θέματος. K. I. Δ.

P. Γ. Ζερλέντη, Παναγιώτου Νικουεῖου πρὸς Φερδινάνδον τὸν τρίτον τῶν Γερμανῶν αὐτοκράτορα καὶ τὸν αὐτοῦ μυστικὸν σύμβουλον Ἑρρῖκον Σχλίκιον ἐπιστολαὶ (Παραρτ. τοῦ 34 τομ. τοῦ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου Κων/πόλεως σελ. 220—263).—Ἄξιαι προσοχῆς ἐπιστολαὶ παρέχουσαι πλείστας εἰδήσεις. K. I. Δ.

Emile Renand, Lexique Choisi de Psellos. Contribution à la lexicographie byzantine. Paris Picard, 1920 XXVII+160.—Ἐκ τοῦ ὅλου γλωσσarioῦ εἰς τὸν Ψελλόν, τοῦ περιλαμβινοντος 30 χιλιάδας λέξεων, ἐκδίδει ὁ συγγραφεὺς ὁ γνωστός ἐκ τῶν ἐργασιῶν του εἰς τὸν Ψελλόν (Etude de la langue et du style de Michel Psellos) ἀπόσπασμα μόνον. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως συμπλήρωμα πολύτιμον τῆς βυζαντινῆς λεξικογραφίας. K. I. Δ.

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ

Religion and Biology (=Θρησκεία καὶ βιολογία) ὑπὸ Ernest E. Unwin George H. Doran Co, New York 185 σελ.—Ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ το πρῶσμα τῆς θρησκείας ἀναπτύσσει, ὡς ἄριστα ὅλα τὰ διάφορα προβλήματα τὰ ἀπασχολοῦντα ἐκ παραλλήλου καὶ ἐξ ἀνιθετου ἀντιλήψεως τὴν θρησκείαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Κεφάλαια τοῦ βιβλίου ὡς «Ὁ ἄνθρωπος προῖον τῆς φύσεως», «ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου», «τὸ πρόβλημα τῆς ἐξελίξεως», «ἀμφιβολαὶ καὶ δυσκολαὶ», «τὰ θέλητρα τῆς ὠραιότητος» (ἀπὸ τε ἄριστο-τελικῆς καὶ πλατωνικῆς ἀπόψεως), «ἡ βασιλεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ», παρέχουσι πλήρη ἀνάπτυξιν τῶν συγχρόνων προβλημάτων, ἧτις ἐνισχύει ἐπὶ πλέον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. A. A.

ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΑ

E. Bosson, La Didaché ou enseignement des douze apôtres. Bibliothèque des amitiés spirituelles N. 19, σελ. 82.—Ἐξηγήσεις μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων εἰς τὴν διδαχὴν τῶν δώδεκα ἀποστόλων. K. I. Δ.

Γ. Π. Βεγλερῆ Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Σεραῖου τῆς Κων/πόλεως καὶ τὰ περιωθέντα ἐν αὐτῇ ἑλληνικὰ χειρόγραφα (Παραρτ. τοῦ 34 τομ. τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἑλλ. φιλογ. συλλόγου Κων/πόλεως (1913-1921) σ. 173-183.—Ἄναφέρει τὰ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σεραῖου καὶ τὰ ἐν αὐτῇ περιωθέντα ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἄνευ πρωτοτυπίας. K. I. Δ.